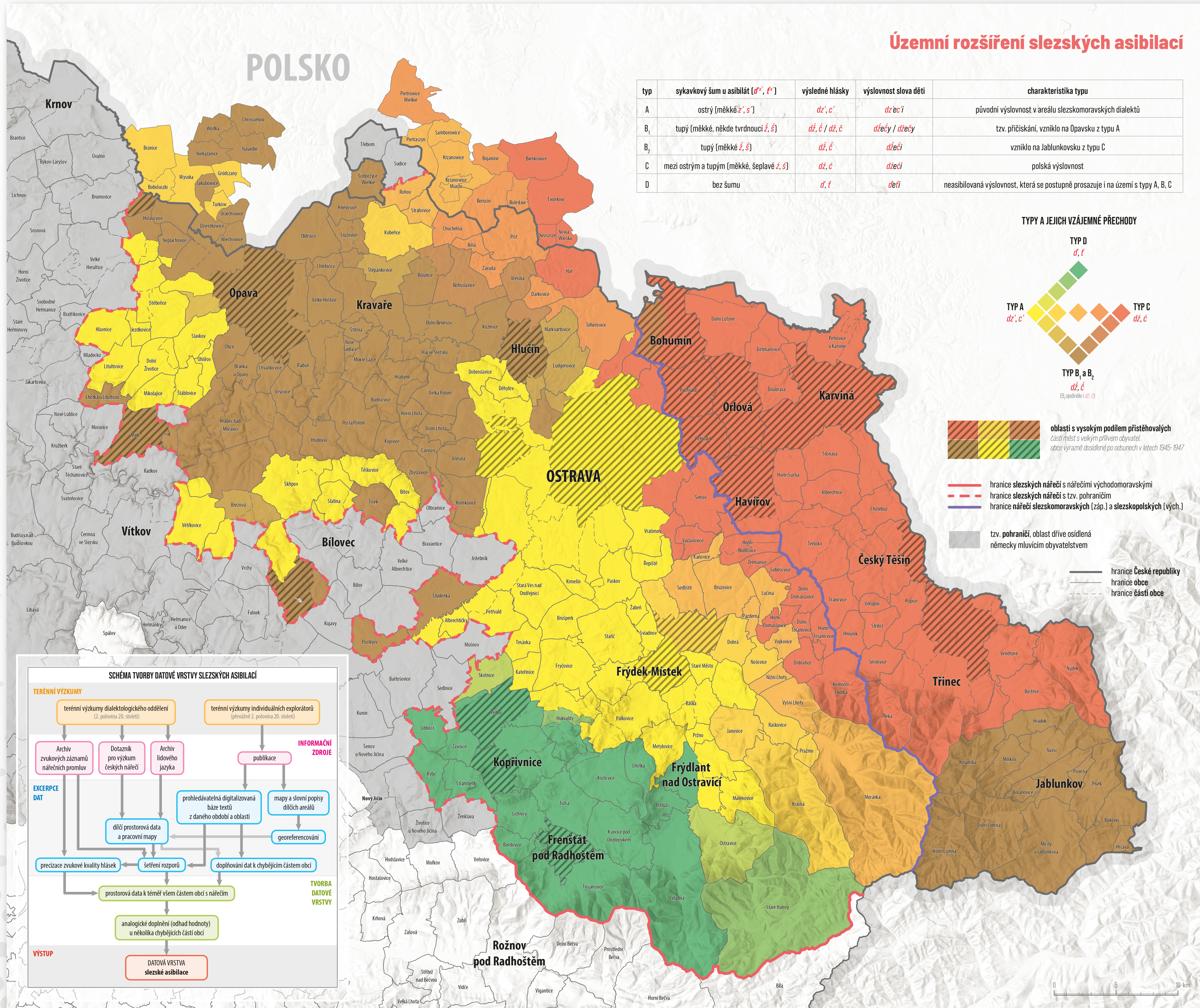

SLEZSKÉ ASIBILACE V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

Hláskový jev asibilace

Asibilace je hláskovým jevem, při kterém vznikají polosykalvy (asibiláty, např. *c, dz, č, dž*) nebo sykavky (např. *s, z, š, ž*) z jiných souhlásek. Takovými souhláskami jsou typicky souhlásky závěrové, tedy souhlásky, které se tvoří pomocí úplné překážky (závěru) ve výdechovém proudu (např. *d, t, f, k, g*). Při asibilacích dochází k oslabování závěru v ústní, což vede k třecímu, sykavkovému šumu. To se děje i v případě **slezských asibilací**, kde se historické měkké *d', t'* měnilo na hlásky, které se vyslovují přibližně jako české *dz, c*, nebo *dž, č*, znej však měkčeji.

Rozsah mapování

Slezské asibilace jsou zde zmapovány v oblasti nářečí slezskomarovských a slezskopolských, přičemž nářečí slezskomarovská jsou prezentována v souvislém areálu, tedy i tam, kde tyto dialekty měly přesahy na současné území Polska. Areál slezskopolských dialektů je naproti tomu zobrazen pouze v mezích českých státních hranic, ačkoli i zde existuje jazykové kontinuum sahající jak do Polska, tak na Slovensko.

Typy slezských dialektů dle asibilací

V areálu slezskomarovských dialektů je nejrozšířenější typ s výslovností *dz', c'*, s ostrým (čistým) sykavkovým šumem (*cho'el, udz'elaf*). Označujeme ho jako **typ A**. Hlasy znejí měkče, sykavkový šum lze připodobnit k ruskému měkkému *s, z'*. Z typu A vznikl na Opavsku **typ B₁**, tedy asibiláty *dž, č*, s tupým sykavkovým šumem (*landžel, marožyc*). Výslovnost je měkká, ale v průběhu druhé poloviny 20. století místy docházelo k jejímu tvrdnutí bližšímu se až běžné české výslovnosti *dž, č*. K tomuto procesu v různých stupních docházelo např. v Holasovicích na severozápadě, v Kravařích, Velkých Hořticích a Štítině v centru a v Markvartovicích a Ludgčovicích na východě areálu typu B₁.

V jižní části slezskomarovských nářečí, na Štrambersku a Frenštátsku, se vyskytuje **typ D**, tedy neasibilovaná výslovnost *d, t*, shodující se s českou spisovnou výslovností (*lukař, zabudř*). Tato artikulace se však objevuje v různé míře i na území typů A, B, C jako varianta postupně se prosazující na úkor starší výslovnosti asibilované.

Na severu a východě oblasti slezskomarovských nářečí přecházejí typy A a B₁ pozvolna v **typ C**, který zaujímá větší území nářečí slezskopolských. Jde o výslovnost *dž, č*, která je měkká, shodná s polskou výslovností, sykavkový šum je mezi ostrým a tupým (*tačinek, džečina*). Z typu C vznikl na Jablunkovsku **typ B₂**. Stejně jako typ opavský je i typ jablunkovský charakterizován tupým sykavkovým šumem *dž, č* (*cedžic, dživok*).

Přechodné typy

Mezi jednoznačnými typy slezských asibilací lze rozlišit i asibilace, které se ocitají na přechodu mezi typy. Jde nejen o případy, kdy je asibilát zvukově relativně stabilní, ale i o případy kolísání.

Zanikání slezských asibilací

Ve třetí čtvrtině 20. století se slezské asibilace v areálu slezskomarovských dialektů už výrazně vytrácely a jejich užití kolísalo i v jazyce nejstarších nářečních mluvčích. Asibiláty byly již silně nahrazovány výslovností neasibilovanou (*zlodejz > zlodej, dz'elac > defal / defal*). Naproti tomu v oblasti nářečí slezskopolských asibilovaná výslovnost v téže době stále výrazně převažovala.

Pohraničí

Jako tzv. pohraničí bývá označována oblast, která byla před druhou světovou válkou osídlena převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Po válce došlo k odsunu tohoto obyvatelstva a k novému osídlení oblasti etnickými Čechy. Vzniklo tak území nářečně smíšené. Navzdory svému názvu oblast tzv. pohraničí zasahuje mnohdy hluboko do vnitrozemí.

Hranice tzv. pohraničí byla stanovena na základě více kritérií s důrazem na zachování tradičních teritoriálních dialektů. Zohledněno je tak meziválečné národnostní složení všech částí obcí, nepřerušena tradice českého osídlení, předpokládány podíl nových přistěhovalců po odsunu Němců a doplňkové i další faktory, zejména míra industrializace, vývoj zástavby apod.

Oblasti s vysokým podílem přistěhovalých

Tam, kde nastává velký příliv obyvatel z různých nářečních oblastí, dochází k rozkolísání nebo ústupu specifických nářečních jevů, jakými jsou i slezské asibilace. Takovými oblastmi jsou kromě měst i původně česko-německé vsi, kam po odsunu Němců přišlo velké množství obyvatel odjinud. V tzv. pohraničí, kde není žádný tradiční dialekt, není tento jev vyznačován.

V oblastech s vysokým podílem přistěhovalých je určen pouze typ asibilát u původní (autochtonní) populace, míra zachování asibilát v těchto lokalitách stanovována nebyla.

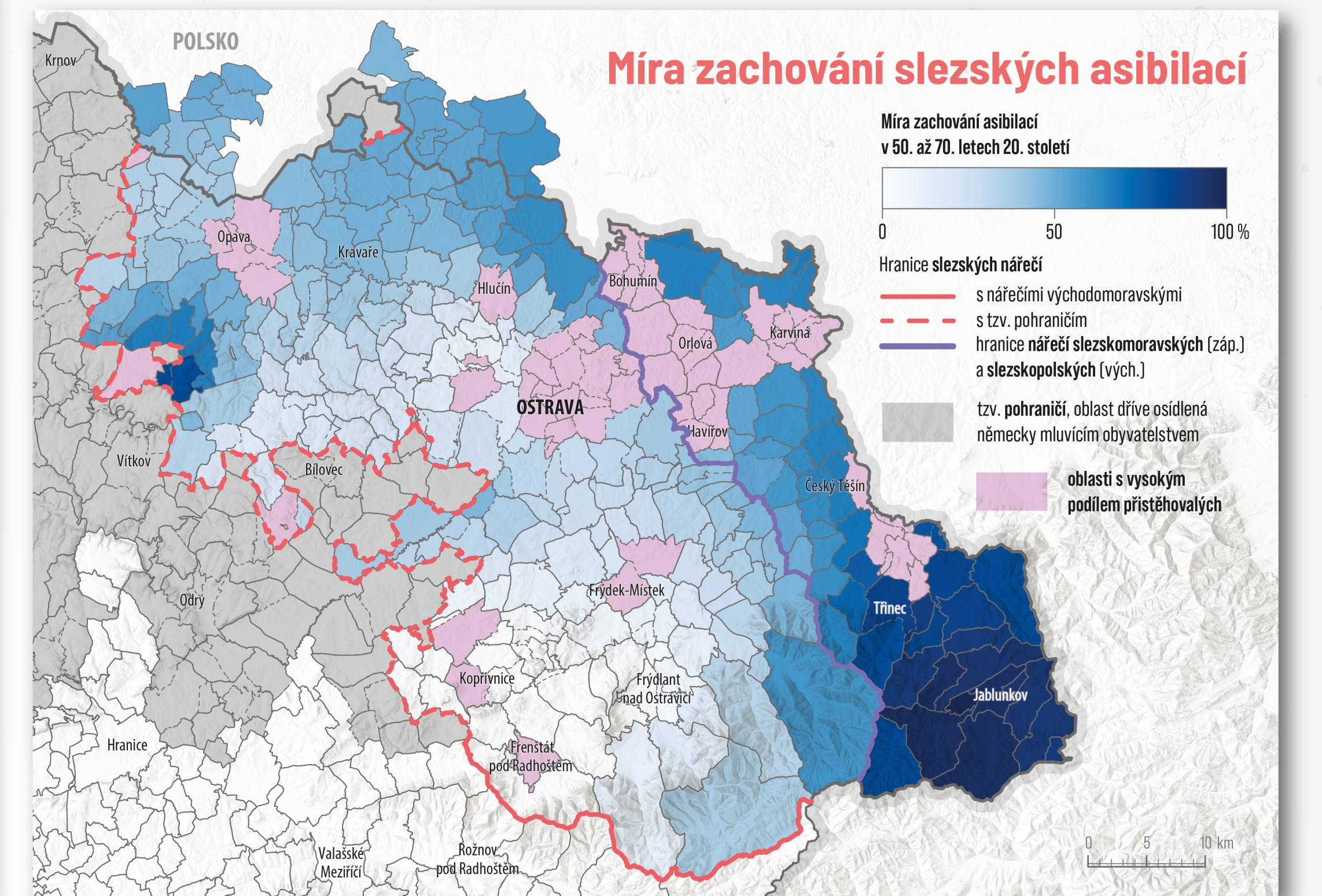
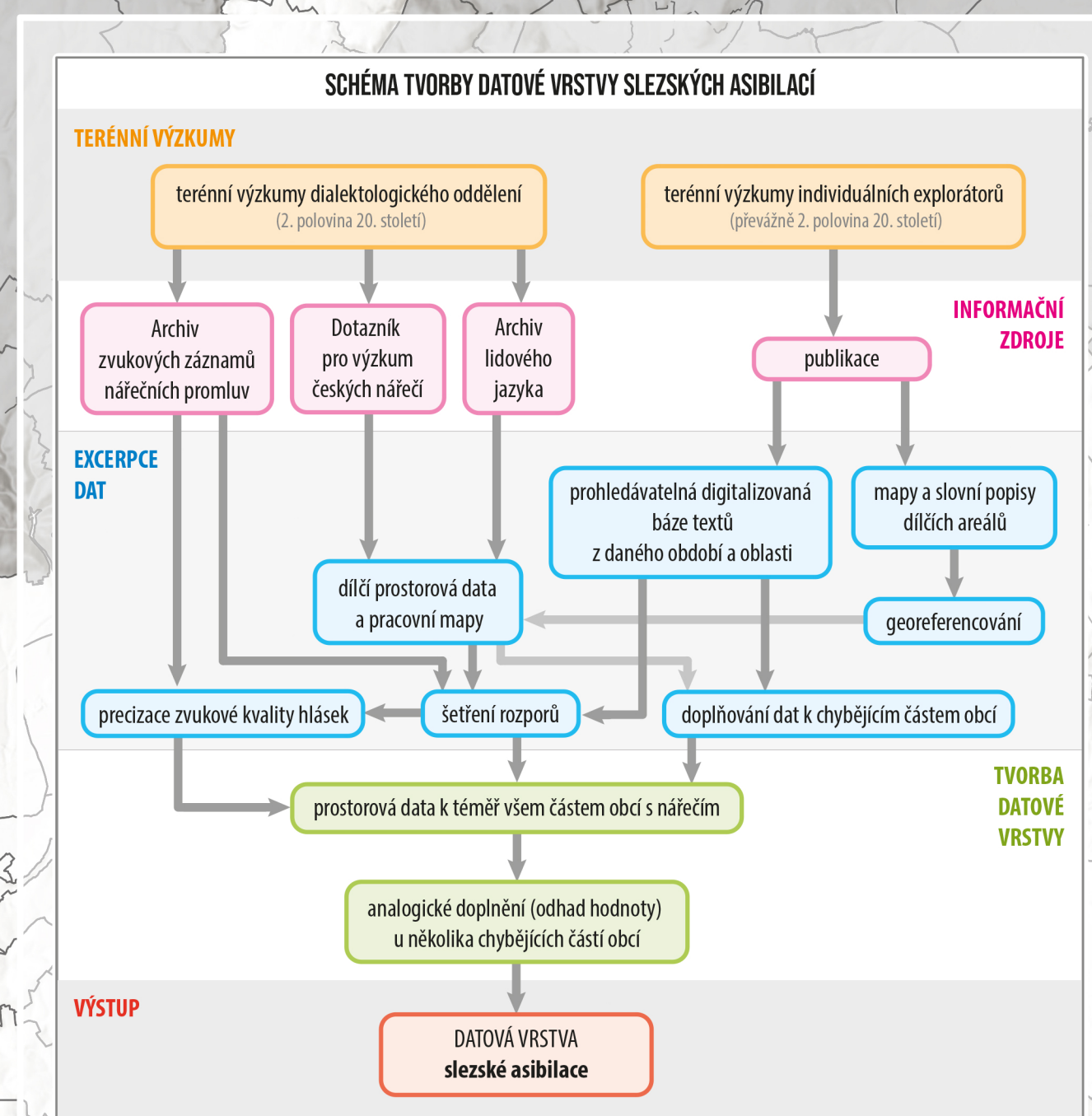
Přesahy do Polska

Znárodním je i stav slezských asibilací v přehranických oblastech s dialekty češtiny, a to pouze tam, kde se jednalo o souvislé české osídlení po obou stranách hranice. Jde o dva výběžky do Polska – u Opavy a Hlučína.

Na počátku sledovaného období šlo o oblast ještě silně osídlenou mluvčími slezskomarovských nářečí. Po druhé světové válce již zde bylo kolem 20 000. Ale už po roce 1956 začalo docházet k postupné emigraci tohoto obyvatelstva do Německa, zbytek byl postupně polonizován. Na konci 20. století zbyvaly v oblasti už jen jednotlivé rodiny mluvčí slezskomarovskými dialekty.

Zdroje prostorových dat

Nářeční materiál byl získán z Archivu zvukových záznamů nářečních promluv (asi 130 nahrávek pokrývajících slezské území), ze slezských excerpt Archivu lidového jazyka a z vyplněných exemplářů *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (vše uloženo v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český). Dále byla využita dostupná odborná literatura a časopisecky publikované záznamy nářečních promluv z druhé poloviny 20. století.

SLEZSKÉ ASIBILACE V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ
M.A.P.S. Num. 20

Autorů: Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.; RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.
Kartografické zpracování: RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.; Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.

Zpracování dat: Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D. (excerpty, poslech, příprava prostorových dat),
RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M. (analýzy, úprava prostorových dat),
Mgr. Jakub Zejdlík* (příprava dat), Bc. Ondřej Bieman* (příprava dat)

Pracoviště: *Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
*Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Mapa vznikla na základě řešení projektu 6. DG20PQ02V029
Nářeční českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit.
Poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI II.

V mapě byla použita data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz),
podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (projekt č. LM2018101).

Recenzenti: PhDr. Hana Konečná
Mgr. Bc. Zdeněk Stachoň, Ph.D.

Data: © Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. a Univerzita Palackého v Olomouci, 2022
Podkladová data: Data ArcCR © ÚZK, CSÚ, ARCDATA PRAHA, 2022
Ediční řada M.A.P.S. (Maps and Atlas Product Series), Num. 20

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR
pro Katedru geoinformatiky jako její 95. titul.
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022
ISBN 978-80-244-6168-8 (print)
ISBN 978-80-244-6162-5 (PDF)